

Bárth Dániel: Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon

Budapest, MTA-ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport, 2005, 279 oldal

A vallás társadalmi szerepének, illetve meghatározottságának, az egyházi szertartásrend, és a laikus vallásgyakorlat kölcsönhatásainak kutatása önmagában ugyan immár mintegy két évtizede nem jelent különösebb újdonságot, azonban a vizsgálatok kiterjesztésével a történeti múlt, egyáltalán a történeti kontextusba ágyazással már jóval ritkábban találkozhatunk. Az emberi életút címben megjelölt „átmeneti rítusai” kapcsán erre tett kísérletet – még 2003-ban elkészített doktori értekezését átdolgozva – Bárth Dániel.

A könyv, ezen túl, már csak azért is figyelemre méltó, mert azt az MTA-ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoportja saját kiadásában, egy induló sorozat (*Szövegek és elemzések*) első részeként jelentette meg, s ekként az jelezheti a hazai néprajz útkeresésének egyik – vélelmezhetően – fő irányát is.

Bár maga a szerző első helyen a magyarországi történeti szokáskutatás és a vallási néprajz „hagyományosnak tekinthető vonulataihoz” sorolja munkáját, egyúttal reménykeltően „egy általános európai mentalitástörténeti gondolatkörbe” utalja azt. Ennek megfelelően az egyház és a népi kultúra kapcsolatát illető „modelleket” és „megközelítéseket” tárgyaló fejezet keretei között kiemelten hivatkozik a mentalitástörténet, a történeti antropológia, a mikrotörténet, az *Alltagsgeschichte* eredményeire, illetve – többek között – Carlo Ginzburg, Jean Delumeau, Keith Thomas, Peter Burke, avagy Richard van Dülmen munkáira. Ezek után az olvasó kíváncsian – és teljes joggal – várhatja, Bárthra miként hatottak a számba vett irányzatok és művek.

Gyakorlatilag: egyáltalán nem. Sajnos úgy tűnik, hogy ezúttal is a doktori munkák kötelező penzumával van dolgunk, s az ilyenkor szokásos „európai kitekintés” korántsem járt együtt tényleges adaptációval. A szerző mindössze – pozitív tényként (!) – azt a meglehetősen banális tételt szűrte le a maga számára, hogy az „elit” és a „népi” kultúra kapcsolatában a kora újkorban fontos változások történtek. Nézete szerint – és erről szól ez a könyv – ezek a változások, amelyek megkétszerezten Magyarországon is végbementek, mindenekelőtt az egyházi irányítás szintjén ragadhatók meg.

Talán még nagyobb baj, hogy Bárth Dániel azokat az alapvető fogalmakat sem tisztázza, amelyeket használ. Így a könyvből nem derül ki egyértelműen, mit ért „népen”, „népi kultúrán”, illetőleg mit is gondol voltaképpen a réges-régi vitáról: az „elit” és „népi kultúra” szembeállításáról (jellemző melleleg, hogy a „népi kultúra” a szövegben hol idézőjelesen, hol anélkül jelenik meg, ami hol távolságtartásra, hol azonosulásra enged következtetni). Példának okáért, bár elidőzik a német történeti néprajz felől érkező kritika körül (mennyire másként hangzik, más konnotációkat idéz fel ugye a *Volkskultur*, a *popular culture*, és a népi kultúra!), miszerint a vallásosság megjelenési formáit, a vallásgyakorlatot tekintve a megkülönböztetés

használatlan, maga láthatóan vonakodik a határozott állásfoglalástól – ami bizony egy olyan szerző esetében, aki könyvének címében az „egyház és népi kultúra” kapcsolatának vizsgálatát ígéri, igenis elvárható lett volna.

Az említett fogyatékoság véleményem szerint főként arra vezethető vissza, hogy Bárh Dánielnek valójában nem volt szüksége a „népi kultúra” fogalmának meghatározására, mivel nem, vagy alig foglalkozik a rituális előírásokban kifejeződő „hivatalos vallásosság” alatti szinttel. Nem a – maradjunk a néprajz fogalmi készleténél – „népi hiedelmek”, a „népszokások”, hanem a házasságkötés, a keresztlés *egyházi szertartása* állt vizsgálódásainak fókuszában (az asszonyavatás egyébként nagyon érdekes gyakorlata csupán elhanyagolható terjedelemben kerül tárgyalásra).

A szerző a könyv fejezeteiben felekezetenként sorra veszi a házasságkötéshez és a keresztléshez kapcsolódó, gyakran egyenesen „népszokásként” kezelt rituális mozzanatok (például az esküvő kapcsán a következő tagolással találkozhatunk: „Kérdések”, „Copulatio”, „Eskü”, „Gyűrűváltás”, „Nászaldás”, „Prédikáció”, „Újasszony-avatás”). Minthogy meghatározó szerepet tulajdonít a tridenti reformfolyamatnak, mindenekelőtt a katolikus egyház gyakorlata érdekl; ezt veti össze a kisebb-nagyobb protestáns felekezetek – rendszerint a reformátusok és evangélikusok, helyenként az unitáriusok és görög katolikusok – előírásaival (Bárh nem foglalkozik, valószínűleg a komparáció reménytelensége okán, az ortodox és izraelita gyakorlattal).

Forrásként elsősorban nyomtatott szertartáskönyveket, katolikus rituálét, illetve protestáns ágendákat használ (a bevezetőben említett egyházlátogatási jegyzőkönyvek, plébániai iratok, szentszéki perek csak helyenként vagy elvétve kerülnek elő). Következtetéseihez ezek *filológiai* elemzése nyomán jut el: a minuciózus alapossággal összegyűjtött szövegeket időben és felekezetenként hasonlítja össze. Az időbeli összehasonlítás, amely néha – amint a megkülönböztetett figyelemmel kísért házassági eskü esetében – jóval túllépve a „kora újkor” kereteit, a 13–14. századig nyúlik vissza, valamint a 18–19. századig terjed, főként a római katolikus egyház gyakorlatát érinti. Bárhót már csak azért is érdekl a reformáció előtti időszak, mert a felekezetközi összevetés során kimutatott meglepő – a reformátori ambíciók, a rigorózus protestáns attitűd korlátait felfedő – párhuzamok mögött a tradíciók, illetőleg az azokat éltető „népi igények” erejét véli felfedezni. (Mindez a legjobban talán a már említett házassági eskü kapcsán domborodik ki.)

A „népről” eközben igazából kevés szó esik. A szerző ugyan többször hangsúlyozza, hogy a liturgikus elemek milyen mértékben formálták a „néphitet”, azonban a hatás-kölcsönhatás mibenlétét, specifikumait többnyire meg sem kísérli megközelíteni. Akkor sem, amikor némileg váratlanul – a kölcsönhatások egyik lehetséges típusaként – felvetődik a „népi hagyományokkal” történetesen ütköző egyházi normák társadalmi recepciójának problémája (a délszláv katolikusok normaszegő házassági szokásaira gondolok), az ellenállás modalitása, vagy a különösként érzékelt társadalmi gyakorlat jelentése kelti fel figyelmét, hanem maga is a „misszionárius” szempontjából szemléli azokat az egzotikus nehézségeket,

amelyekkel a 17–18. századi vizitátorok látogatásaik során szembesültek. Ily módon olybá tűnhet, hogy a tridenti zsinat által elindított reformfolyamat (más szemszögből: az „ellenreformáció”) magyarországi kibontakozását és beteljesedését csupán olyan makrotényezők hátráltatták, mint a sajátos felekezeti megosztottság, az egyházszervezetnek és egyházi irányításnak az ország politikai széttagoltságából eredő korlátozott hatékonysága.

Mindez összességében véve valóban – amint a szerző bevezetőben jelzi – inkább a néprajz hagyományos vonulataihoz, illetőleg még inkább az *összehasonlító liturgiátörténethez* közelíti Bárth Dániel munkáját; a felhasznált normatív források, az egyes szertartásokhoz kapcsolódó előírások alapján bizony legfeljebb a magas klérus mentalitástörténetét lehetett volna megírni...

A „népi kultúra” fogalmának homályban hagyása – hogy legvégül hangot adjak e sejtésemnek – valószínűleg egy másik körülménnyel is összefügg. A könyv alapgondolata ugyanis, hogy az egyházak által közvetített normák komoly (meghatározó?) hatást gyakoroltak a „népi kultúrára”, vagyis legalábbis hozzájárultak a társadalmi praxis átalakításához, távlatilag felvetheti azt a kérdést, amit egyébként Bárth Dániel a bevezetőben óvatosan – Peter Burke és mások nézeteinek bírálataként – érint is, vajon van-e értelme az „elit” és a „népi” megkülönböztetésének, hol húzódnak a határvonalak, illetőleg: vannak-e egyáltalán, azaz beszélhetünk-e *népi* kultúráról.

Nagy Sándor